

ՄԱՏԵՎԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԵԼԵՊԻ

Երեմիայի գէմքին սս ու բռւազիծը
կ'ամբողջանայ երբ վերլուծման իշխայ անոր
քերթողական վաստակը:

Ամենէն առաջ, իրը թելաղբանք ու
քերթողական շնորհներու ցալարան, կը
խոստվանիմ թէ Վ.իտասահնուրիւն յլայր
Զելպին կուգայ առաջին դիմի: Մնալով նաւ-
իսնիւրին(*) իրը արժեք ներկայացուցած
անրաժեհան, ու այն ողորմելի ոտանաւոր-
ներուն փաստին առջե սրբնք անկէ քաղ-
ուած են, մարզ կը զարմանայ ոս մարգուն
տարօրինուկ անհաւասարութեան վրայ:

Զեռագիրներէն կարգացի Ալիքաննդրի պատմութիւնը (**), Պատմութիւն Հեքի ոսջկանը, Յաղագ Գերանքիսոսահնը, Հանկիզու-

(*) Հաւանական շատախօսութիւնը ու կ'են-
րադրուի Հ. Ալիքեանին անկէ տուած ամուսնութեան
(Երևան Գլուխէ, հջ 96—102) ու ապագաւայրին
մեղքը ու առեն դարւուն ազ նոյնը կը մնայ,
չեմ կրնաւ խորակից պատահաբերն որթեզականն
հարսնութիւնը։ Եւ հասուածին մեջ, ըստ այդ
ամուսնութեանին, Երևան կ'ողքայ Կըբեռէ Հայու-
սաղացին կողծանութեան Դժուար չի երեւակացից
ահար տը, կողծանութեան, վեհապետիւն աւետարյան,
որոնք բուրքերուն շին ջնորհները կապեցին,
յաղքանակի ինցպէս պարտութեան դարերուն,
կը խորիմ քի սՊատրութեան Հըսէիլշան Ապահա-
ւան սուների մեջ կը մնայ այդ կուռածին ու
հրդեմումին առջեւ։ Ի՞նչ է համած Երևանին այդ
պատահարին։ Հ. Ալիքեան չի տար անշակ մը,
ինչ ու ձեռազիրը ուսումնասիւմ է իսկական

(**) Հսի անոր թհագրական տեսակիտով
ներկայացնուած շամեկանութիւնը։ Ամէկ ամ-
կախարա Երեմիայի բար-էլեկու (իրեւ բանա-
սկղծութեան զործի) առեջի և ան իր արեւուն
ընթանի էլե-բաւ (զիւանական չեզու), որուն
ձախորդ ազդեցութիւնը զգալի է այնքան իր
արձակին վրայ։ Զափարեւուած տոկունու մէջ
Երեմիս գտած է միջին նկարազիր մը, ինչ
ուի՞ որուն զգայնութեան։ Ոյ կտորնեւը իրեւ
խոր կը մեկնիմ որուան ամենամօս իրավակու-
րինեն, իրեւ արտայայտութիւն կը կենան Ճ-

թիւն Կոստանդնուպոլայն, Վասիլ եկմէկէնի առնաւուս Տիմոխ ուժեան ու սրբաց զաշ-չիկ մի նորի Մրգաս անունը՝ Անհինք Օռալ գրութեան յաւելուածք, Պատմութիւն Սամաց պօլոյն։ Դուրսը քիչ բան կը մնայ արքան Երեմիայի քերթագական դործէն։

զուրդավան պարզութեան ուժով կհիբրի տակ : Ասկէ չըսկու ու չունենալ յաջող ու նաև նիշի խառնուր մը : Թուրք բանակաղծութեան յրաբախտութիւնը կը ճանշեան տեսնիք որ տառ նախրած են անու անուն շատախտութիւններ պատճեա - կրօնա - բարդական թիւնելու վրայ , ուր բարձր , ճշճանաւ . Աւորտելու , ճագաճիշն կը խրպեն ներդական զզայութիւնը : Առար և պարսկէ բառարաններուն յուղը շինծու ծաղիկները : Աւ խորդացոյ ունը ապարդուած , բանի ու գուած փառարանումին : Բայց ճոյն ոչդ բանաստեղծութիւնը , իր ժողովրդական առաջաւորեան մէջ արժանիինը կը պարզ խոն ու անկեր զզայնութեան , անփոխարինելի բարձրական և ընդարձակ յուզումի , — սարրեւ որնիք այլան բարձր արծէն մը կը ճարկն ուն ա ժողովրդական յօրինութեանուն : Զեւ բանաւ յիւսաւ , յուակնոս վեճը ուրով բուրժելու կը կարծեն սպազմացնել մեր աշխաղները իրենց հաշուցն : Ասայր - Երվան ալ բուրժ իր անշուշ , յանի ու անոնց լիզուով և զրած մեկ մասը իր երգերուն : Աւ մեր բուրժ աշուղները ունին յօրինած բուրժերին ներդածներ : Այս յինարա բանութիւններին վեր է իրականութիւնը առ կայն : Ասիրիա բայց առանձին է այս ճառքի գործ առողջ ճարտեր : Ու իրք այդ այդ յեզուով կամ ուրիշով արտայացութիւն մը շատ շատ թիւն իւնիներու կշիռ մը կ'ըլլայ . արձանիիներու բացարակութիւնը ազատ պահելով առ ու ան սկսնականացումին : . . . Երեւիսի սորք իր Սողոնկ աղջկամբ վրայ ունի բուրժերին մաս ուր , որ այլապէս յուղիչ է , իրաւ , անկաջ ու կը զարձացնէ հայերին անսանելի շատելու յափ անսան տափակութեանը դեմ : Փա՞ս մը կայ սա դիտողութեան երին : Երէ կայ ասիրիա սպասնութարուց : Իւս իր վեհական ուժի չը թոսի : Իւնիք է պատճառ ուսպեսդի անսանելի վեհական ըլլայ դառձեալ Երեւիսի ողբը Ասրո Զեհեկիին երկու փաղածն աղջկներուն վրայ : Միտքի մի անցընիք ճակատագիրը տարացուած ներդողութեան : Աս աղջկները իր զաւկին պիտ կը սիրեր այդ մարդը , յանի ու Զեհեկի ապարանիին առհետօրեայ նիւրն իր , ինչպիս կը

լոր ուղերձներուն մէջ : Բնթերզողը կը ուրբ-
կեմ Յաւելուածին : Թող մաղէ այդ ղըժ-
քախտ տաղերը, (*) զանելու համար յար-
գին մէջ ենթազբելի ցորենի հատիկը : Գլ-
տածը պարիչ բան է :

— Անդկա գրական է, վարդապետական, սիրացուական, անանձնական իր ողբերուն և զանձերուն մէջ որոնք հաւանաբար կը հպատակին թաքուն ազգակներու, մեզմէ դժուար ըմբռնելի: Չեն անոնք, զէթ մեծ մասով, իր ըսածին հետին կեցող մարդու խօսքեր: Այս հաստատումը անով աւելի տը-խուր կը դառնայ, վասնզի մայր, հայր, զաւակ կը կազմին նիւթը այդ ողբերուն:

Վեյս-Են-Հը ու ոռոքից երգիչին թերենի
և բէ-Եւ-Շա-Շ- : Տեղութեան մէջ անիլս թե-
րեւս ազօտեցաւ, իիշիկ մը տժունեցաւ երկայ-
նութենին, բայց անաղար պահեց իր երկրայ-
նութիւնը, մարդկայնութիւնը : Կարեղի է հջե-
ռով երկարէ այս օրինակները : Իրղութիւնը չի
դադրի ինիցինը պարտադրելէ: Առջի օր էր որ
ֆրանսացի հետինակ մը կը պաշտպանէր նոյն
տեսակէց երբ գրանսական բանասէնծութեան
համար 15-16րդ դարերը կը նկատէր ճշլարի
ստեղծումի շշան մը ու կը յիշէր Տը Պեղիկն
հնչեալ մը որ չորս հարիւր տարիի ծանրութեան
դիմացեր էր, յ-Հ- մը չկորանցնելով իր ար-
ժեկն : Երեխայի մէջ յեն պակսիր այս կարգի
վառական յաջողուածներ : Մի մոռնաց Ս.
Գիրին խորհրդառոր պատմումը Ռուբուի և
Գունորի կործանութին շուրջը: Դժբախտ բա-
ղաժները բանդու եցան որովինեւ հազարներու
մէջին հինգ արդար ցւելմանցին Ենովյան պրո-
մտութիւնը: Երեխա ունի մեկ աւելի յաջող
ուսանաւուններ, որոնք այսօր աչ մեզ կը հրա-
պուրեն: Մարդեռուն մեզը անոնց գերեզմանին
հողմ է կ'ըսնն եւ ունին իրաւունք:

(*) Իրեւ զրական ձախողուած, անոնք
որդան աշ լըսան տիւուր, կը մեզմէն իրենց վր-
դիսանիք բարեւեւէ, չուշնէնէ, մարդու իրենց
վկայութիւններով, — առօրհային այն հըրա-
պոյրով որդու մեր զործու կը հաւենու մեզմէն
դուրս, մեզ խարեցու զինով. Երեւիայի ու-
ղերձները անոր մկարագրին աշ վկայութիւնները
կ'ըլլան ու զինիք ճանձնալու համար բանկազին
փակերաբուդք. Թերեւնոյիկ, մապարատ, բա-
ռախաղաց Պոլսեցին և այդ տողերուն ասկ զու-
շակեցի մարդը, սպրիկ, ժիշիկ մը հացիսակ,
միջ ուրիշին զովիսին մեջ հանդացող.

Ու մեզմէ ոչ մէկը անտարեր չէր կրնար
մնալ այդ բառերով թելագրելի յուղումնեա-
րուն։ Երեմիա հարիւրաւոր տողեր կը նը-
ւիրէ ասոնցմէ ամէն մէկուն ու չի յուղեր
մեզ։ Մեղագրել սա արդիւնքին համար իր
ոնք, իր ահաւոր լեզուն, չի լուծեր ա-
ռեղծուածը։ Ճապաղանքը, անիմաստ շա-
տարանումը, ձգձգումը, նիւթը ընդլայ-
նելու պատրանքով կալապար փոխելու իր
միամտութիւնը, այդ ողբերուն նոյն իսկ ե-
ղանակ ճարելու իր նանրամտութիւնը աս-
տիճան մը աւելի կը ծանրանան, երբ զիտ-
նանք որ այդ ամէնը կամաւոր մոլորանք
մըն է իր մէջ։ Անիկա իր անձնական ցաւը
այդպէս տափակցնելէն վերջը, մեծաւոր-
ներու ծօնուած ողբերուն մէջ պիտի տա-
ռապի աւելի անքաւելի տրտմութիւննե-
րով։ Տեսէք ինչպէս կը սկսի Ապրօ Զէլէպիի
պղտիկ աղջկան մահուան վրայ իր ողբը։
Գոյինստ մը, մուտքա

Ահա քանի մը տող

Յերգու բարեյօդս, յի՞նադրուած ձայնս բարձրազոց,
Ո. ի պատիւս վեհազանից սիրս ' ի յոգուց:

Երջանկացեալ գերազունից վեհից դասէ,
Թէեւ արփի վառ վառ յասենս ո՛վ առակէ :

Բամից հոյլից բազմասուրեանց գերազանցեալ,
Առ յարախուրս ի կանառս ձայն միշտ հոչակեալ

Երինուկ բաս ի ենց տեսալ յար զարդարէ
Բարձրահրատէր արիխափայլ հրաշակերտէ
Մէծանոնինը ուս մինչ պահած կառ մաս

Օ Եօհանսարդ բա նոյն բախտի կաս ձեռակապ
Ըս ներքին մարդոյն եւ արտաքնոյն եւս անպարապ

(Օրագրութիւն, էջ 589)

այս բառամբարտը պիտի չարունակուի
սա անզգածութեամբ, անիմաստութեամբ,
անգթութեամբ, ամբողջ տասնընօքը էջե-
րու հասակին: Ի զուր, ինքն իսկ նեղուած
իր բառերուն աղմուկէն, պիտի փոխէ ա-
նիկա ստանաւորին կազապարը, (այլ իմն
եղանակ, նոր գոյն): Արդիւնքը կը թնայ նոյ-
նը: Այդ բառերու հրախաղութիւնը կ'անցնի
մեր գիխուն վերևէն առանց մեզ յուզե-
լու: Մի զարմանաք: Տարօրինակ բան է
բանաստեղծութիւն անունին տակ մեր զը-
րածը, գրածը: Թերեւս ըլլաք լսած Հովկոն
Ֆուզգոլա յորջորջուած քերթողի մը մատին:
Ու աչքէ անցուցած անոր գերեզմաններու
ուուրջ քերթուածը զոր երեք տարբեր բա-
նաստեղծներ թարգմանած են զրաբարի:
Այս պաշտամունքը, հիացական ու մանկու-
նակ, միայն չի սահմաներ թարգմանիչնե-
րուն հասկացողութիւնը, այլ փաստ մըն է
աւելի մեծ իրողութեան: Մարդիկ, 1860ին

մեր մէջ, բանաստեղծութիւնը կ'ըմբռնէին իր բառերու սիսթեմ։ Երեմիային ժամանակը ուրիշ ըլլալու չէր։ Անոնք որ հետաքրքրութիւնը կը ներեն իրենց, «Բազմավիպ» հանդէսը թղթատելու, սանկ 1860էն վար, գէպ ետ, կրնան, հոն յոխորտագին բազմած քերթուածները, նոյնիսկ ամենէն ամուր, յարգի ստորագրութիւններով պաշտպանուածները, այսօր աւելի արծեւորել քան երեմիայի մէկ ուրիշ ողբը, ըսուած Զուղայեցի կաթողիկոսին վրայ։ Չեմ կարծեր։ Բացէք վաւերական քերթող Մ. Պետչիկալեանի տաղարանը ու կարդացէք այս ինչ արբահօր տարեղարձին ձօնուած խորդածայն քերթուածը։ Բացէք Նուլագը ու տասնով, քսանով։ Կորիւրով կարցացէք Բնունիէն, Տերունիէն, Տիրունիէն քերթուածներ։ Չեր գտածը բառ է միայն։ Բառեր, բառեր, բառեր։ Երեմիան իրեն քերթող դատապարտելէ առաջ, խորհեցէք սամութ, գժուար ալ վարկածին, ոթէ ճշմարիտ բանաստեղծը շատ բացառիկ երևոյթ է սա մեր աշխարհին համար։ Թէ մենք կամաւոր մեղասկցութեամբ մը կը փոխանակենք իրարու հետ իրարմէ անդունդով բաժնուած երկու վիճակներ — բանասենդուրին և տաղաչափուրին։ Թէ հարիւր տարին չէ բաւած արեւելահայերուն մօտ սապատրանքը թօթափելու, ու գտնելու հարացատ բանաստեղծութիւնը. . . .

«Սամազոլոյ պատմութիւնը ոտանաւոր խօսք է։ Պարկէշտ մարդ մը սրամիտ յրունիկ մը կը հանէր այդ պտոյտէն։ Երեմիա, հերարձակ քերթող, կատաղի տաղաչափ, իրեն անվայիլ կը նկատէ սովորական, արձակ պատմումը և կը նետուի Պեգասոսի քամակին։ Արշաւեդ բարի։

Այլպէս չէ սակայն Սիրավիկը որ կը պատմէ ալպան հացագործի աշկերտին և հրէուհի Մրգատային սիրահարութիւնը։ Թէև Պոլոյ մէջ այդ դարերուն արարապարսիկ ծագումով նման փոքր վիպունիկ մեծ վարկ կը վայելէին, բայց հայ մատենագրութիւնը խնամքով զոցած էր իր զըռները այդ աշխարհիկ, վրան բաց նիւթեարուն։ Երեմիա, որ զիտէ պարսկերը, չէ վախցած նիւթէն (աշխարհական իր հանգամանքը նպաստ մըն է անչուշտ իրեն)։ Աւելի կոկուած, աւելի խնամքով մշակուած, անիկա պիտի

ունենար ԺԹՐԴ դարու պօհմայի մը արժանիքները։ Երեմիա ինքնածին, կեանքէն յարգարուած զրող մըն է։ Գիտէք թէ իր զպրոցը հաց ծախողին կրպակը եղաւ։ Անոր անձանօթ էին օտար զրականութեան նման գործերը։ Այնպէս, ինչպէս է այդ սիրավէպը ձեռագրին մէջ, քերթողական պատմումի հաճելի, աղուաշ նմոյշ մըն է։ Շատ մի տեսնէք հոն փորձուած հաստութիւնները, գաեհկութիւնները։ Փոխարէն կեցէք յուզումով այն տողերուն առջեւ, ուր աղջկան մայրը կ'ողքայ իր զաւկին փախուստը սիրածին հետո Զգացում, պատմութիւնը դարձնելու չնորհ, ոճի աշխոյժ ու իրապաշտ պատկերացում այսօր ալ կը պահեն իրենց համը, թարմութիւնը։ Այդ սիրավէպէն երկու հարիւր տարի վերջը գիրի առնուած նոււանն նաւարեանայ պոէման, զոր մշակած են Ալիշան և Նար-Պէյ, աւելի բախտաւոր չէ, քանի որ կը կրկնէ Երեմիայի թերութիւնները, անարզի, խակ, զրգունակ, բառական յօրինումներուն բեռը չհակալուելով ոչ իսկ Երեմիայի միամտութեամբը որ արուեստին համար թանկ է այնքան։ ԺԹՐԴ դարու մեծահամբաւ երկու այդ քընարգակներուն վիպումը զերծ է անշուշտ Երեմիային քերականական սիսալներէն ու քիչ կը մեղանչէ տաղաչափական սահմանագրութեան զէմ։ Ասկէ դուրս, միշտ կշիռը (ստեղծագործութիւն, պատմում, գործողութեան զգայարանք, յուզում, շըրջանակ, բարք, իրականութիւն մարդեր, մտայնութիւն և տեղական գոյն, հարազատութիւն, թոփչք) նոյնն է երեքին համար ալ, Երեմիայի մօտ պուտ մը աւելի շահեկանութեամբ, քանի որ ասիկա իր մարդերը տուած է կարելի պարզութեամբ եւ թեթեռութեամբ։ Ալիշանի Սանդուխը հէքեաթի աղջիկ մըն է, զոր երկնաքն ու երկիրը կը միանան յօրինելու, բայց կը զնեն մէջտեղ պատկեր մը անհեթեթ ըսուելու չափ անիրական։ Երեսուն քառասուն տող Ալիշան իրար կը խանէ տիեզերքը, անկէ ճարելու համար այդ աղջկան գոյները, մարմինը։ Ու ձեր առջեւ կեցողը, այս ամբէնէն վերջ, անկարելի աղջիկ մըն է, ճիշդ ու ճիշդ Բագրատունիի Հայկանույթին նման (Հայկ Գիւցազն)։

Ց. ՕՇԱԿԱՆ

(ՔԵՐՁԸ Հ-ԳՐԱԴԱՐ)